

JANEZ A. ARNEŽ

Lojze Grozde in mladčevstvo

Lojzeta Grozdeta sem spoznal, ko je leta 1935 prišel v Ljubljano in se vpisal v prvi razred klasične gimnazije, ko sem jaz končal prvi gimnazijski razred. Bil je dobra dva meseca starejši od mene. Prišel je k družini Pogačar, ki je stanovala v mestni hiši 'Meksika' na Jegličevi cesti, sedaj Njogoševa imenovana. Na sosednjem stopnišču iste hiše sem pa jaz s svojimi starši stanoval.

Nekateri prikazujejo Lojzeta Grozdeta kot samorastnika. Nevedno ali izzivalno podcenjujejo pomen mladčevskega okolja, v katerem se je Lojze ideološko in tudi versko vzgajal. Tu je našel osnovo za svoje apostolsko delovanje med sošolci. Njegov apostolat ni bil priučen, ampak ga je dobesedno izžarevala njegova duša. Globoko versko prepričanje ga je vodilo vse dalje in dalje v duhovnost, ki jo je oplojeval ne samo z rednim verskim življenjem, ampak tudi z mladčevskimi rekolekcijami, duhovnimi vajami in vzpodbudami k obhajanju prvih petkov. Misel na posmrtno življenje v večnosti je vsakemu vernemu človeku največji kriterij uravnavanja njegovega zemskega življenja. Taka duhovna naravnost nalaga skrb ne samo za svoje lastno življenjsko usmeritev, ampak tudi skrb za duše svojih bližnjih. In v ljubezni do bližnjega se začenja apostolat, to je reševanje duš za krščansko življenje in srečno večnost. Vsakemu kristjanu mora biti hudo, če vidi, da se znanec ali celo prijatelj oddaljuje od krščanskega življenja in predaja zapeljevanju sovražnikov vere. Na krščanskih idealih pogojeno mišljenje je vzpodbudilo Grozdetovo apostolsko prizadevanje.

Apostolat je bil osnovno poslanstvo vsakega mladca. Čeprav so vsi sprejeli to obveznost, so jo izvrševali zelo različno, saj je po značajih velika razlika med zagnanimi aktivisti in tihimi verniki.

Nismo vsi ljudje enako družabni. Tudi med duhovniki so razlike med navdušenimi in uspešnimi govorniki ter meditativnimi pisateljskimi ustvarjalci. Med mladci je bilo kar precej Grozdetu podobnih globoko vernih in aktivnih mladeničev. O dveh sta izšla življenjepisa (Rekviem za organista Janeza Pavčiča in Jaroslav Kikelj, pričevalec vere in veselja). Tisti, ki so bili bolj aktivni in zato bolj vidni, so bili bolj izpostavljeni nasprotovanju in celo sovraštvu.

Pri vzgoji mladcev so imeli pred očmi dvoje: dobro organizacijo in poudarek na duhovnosti ter apostolatu. Kdor je hotel biti mladec, je moral upoštevati oboje. Naravno pa je, da je nekaterim strumna organiziranost bolj ugajala kot drugim ali pa je obratno duhovni del vzgoje predstavljal najbolj vabljeni vidik gibanja. Obojni vidik mladčevstva je izzival mnoge nasprotnike, pri komunistih tudi izredno sovraštvo do članov mladčevskega gibanja. Članstvo v mladčevski organizaciji je bil dovolj velik razlog za smrtno obsodbo. Svetniške žrtve med mojimi znanci in prijatelji mladci so bile številne: Franc Sobočan, Dušan Leskovic, Bogomil Remic, Miha Bogataj, Vladimir Berčič, Franc Pogorelec itd. Ker je cerkveni praznik blaženega Grozdeta določen na njegov rojstni dan, 27. maja, je primerno, da se bomo tistega dne spomnili poleg Grozdeta tudi drugih slovenskih mučencev. Na ta dan je leta 1945 odšel prvi transport slovenskih protikomunističnih borcev iz Vetrinja in je bil izročen v roke komunističnih mučiteljev in ubijalcev.

Lojze je bil globoko veren in duhovno usmerjen. Za mladeniča njegovih let je bil zelo izobražen in izkazal izredno stopnjo značajske zrelosti. Zanimal se je ne samo za verski tisk, ampak tudi za kulturne, posvetne probleme in njim posvečeno literaturo. Močno ga je privlačilo leposlovje, posebno poezija in je bil verjetno intelektualno ter čustveno razdvojen med slavistiko in teologijo. In v tem oziru ni bil edini katoliški mladenič z dvojno ne nasprotujočo se lojalnostjo. Nekaterim se je posrečilo, da so oboje tako dobro povezali, da jim je uspelo zadovoljiti svoje obojestranske težnje. Lojzeta pa je nenadna smrt rešila vseh dvomov in ga usmerila v čisto duhovnost.

Teta Ivanka Grozde in gospa Karla Pogačar imata velike zasluge pri katoliški izobrazbi in vzgoji Lojzeta Grozdeta. Preskrbeli sta, da

je Lojze prišel v Ljubljano na klasično gimnazijo in v vzgojni zavod Marijanišče. Prišel je v katoliško okolje, ki ga je pripeljalo v Marijino kongregacijo in v mladčevsko organizacijo, dijaško Katoliško akcijo. Obe dobrotnici sta Lojzeta rešili materialne in duhovne bede. Kot nezakonski sin je rasel v skrajni revščini, izven normalnega družinskega kroga in bil podvržen družbeni diskriminaciji. Bil je resnično proletarec na najnižji stopnji, ki je povrh vsega živel v času velike gospodarske in socialne krize.

Če bi ostal v domačem kraju, kjer je bil brez resničnega doma, bi ob vseh težavah za preživljanje prav lahko postal zagrenjen revolucionar. Ob svoji visoki naravni inteligenci bi se razvil v ideološkega voditelja nemaničev za rušenje družbe, ki ga je hote ali nehote pahnila na samo socialno in materialno dno. Komunistično gibanje in revolucija bi v njem našlo idealnega upornika proti vsem obstoječim normam, borca za novi red, zgrajen na revoluciji. Tudi njegov očim je končal svojo življenjsko pot kot partizan.

Za ideološko formacijo mladcev in za pomoč pri ideološkem apostolatu so skrbele publikacije, ki jih je Lojze navdušeno širil med sošolci. Vse to pisanje ni bilo abstraktno, ampak je bilo popolnoma zasidrano v tekočih problemih slovenskega sveta in v navodilih katoliškega cerkvenega vodstva. V vseh pa je bil poudarek na načelnosti, ideološki doslednosti. Kdor hoče iskreno sprejeti Kristusov nauk, se mora odreči selektivnosti. Proti načelnosti so tisti, ki bi radi svojo individualno vernost prilagojevali svojim trenutnim željam. Vera ne dopušča ideološke demokracije. Prenekateri bi radi sami definirali, kaj naj bi bilo grešno in kaj ne. Po njihovem mnenju bi se morala Cerkev prilagoditi svetu in ne obratno svet verskemu nauku. Privrženci take miselnosti so bili in so nasprotni mladčevski zvestobi ideološki načelnosti in seveda vsem tistim njihovim učiteljem in voditeljem, ki so jih k taki orientiranosti usmerjali.¹

Avtorji knjig, ki so izšle v zbirki Naša pot, so bili prijatelji prof. Tomca in naklonjeni mladčevskemu gibanju. V tem pogledu je treba omeniti predvsem dva teološka profesorja, dr. Aleša Ušeničnika in dr. Alojzija Odarja. O vsebini teh publikacij smo pogosto razpravljali tudi na mladčevskih sestankih. V podobnem ideološkem okviru

so bila naša zborovanja in tedenski tečaji. Mnogi izmed mladcev so s študijskim zanimanjem poglobljali svoje obzorje in načelno jasnost ob prebiranju razprav v *Rimskem katoliku*, *Katoliškem obzorniku*, *Času* in *Domu in svetu*. Izbrani Ušeničnikovi spisi so nam prinesli resnično intelektualno veselje. Duhovna formacija mladcev je vzpodbujala k študiju socialnega vprašanja, filozofije, literarne zgodovine in kritike. Prepovedano pa jim je bilo vmešavati se v politične in vojaške zadeve. Tisti, ki ga je zanimanje za tovrstne zadeve pritegnilo, a je pristal na ljubezenske avanture in skušal pokazati svojo moškost s kajenjem, ni mogel ostati član mladčevske organizacije. Ostal je lahko soborec, simpatizer.

Mladčevstvo je bilo izrazita srednješolska organizacija. Bili smo združeni v okviru enakega šolskega programa. Z vstopom na univerzo pa je bil odstranjen ta enotni okvir. Strokovna specializacija na različnih fakultetah je neizogibno pretrgala s srednješolskimi omejitvami članov glede socialnega življenja in družbene angažiranosti. Vojna doba je preprečila, da bi mladčevska organizacija iskala in najdevala nove oblike povezave tistih svojih članov, ki so študirali na univerzi. Vprašanje pa je, ali bi bil sploh potreben kak organizacijski poseg, saj so mladci dosledno vstopali v stanovske organizacije, brž ko so se vpisali na univerzo.

Prof. Ernest Tomec je izšel z dunajske univerze in je zato naravno, da je črpal filozofska, pedagoška in verska razmišljanja iz pomembnih publikacij nemško govorečih katoličanov, kot je bil npr. Friedrich W. Förster. Njegove zgodovinske reference, ki jih je vpletal v svoje razpravljanje, kadar je prisostvoval našim sestankom, so zelo povečale našo pozornost in večale naše zanimanje za razvoj katoliškega gibanja v preteklosti, posebno še v Avstro-Ogrski in v Nemčiji. Tomec in dekan Škrbec sta nas seznanjala z osebnostmi iz slovenske preteklosti, kar sem pozorno in z velikim zadovoljstvom poslušal. Njune ustne informacije so me navajale, da sem iskal podrobnejša pojasnila o naši preteklosti v strokovni literaturi.

Pozornost, ki jo je Tomec naklonil organizaciji, je verjetno izhajala iz njegovega zelo aktivnega orlovskega življenja. Pri Orlu je bil med vodilnimi člani in je uvidel potrebo resne in sistematične

organizacije. V orlovski organizaciji je sodeloval s slovenskimi katoliškimi izobraženci, med njimi tudi z bodočim škofom Gregorijem Rožmanom. Bil je priča nevarnostim razkranjanja orlovske organizacije, ki se je začelo z vdorom 'mladincev', ki so bili pod vplivom modernizma. Zato je problem ohranitve organizacije zelo resno in sistematično obravnaval. Nasprotniki so si močno prizadevali ne samo oslabiti katoliške organizacije, ampak jih onemogočiti za vsako resno delo. Na ta način bi zlahka širili svoj vpliv in prevladali v družbi. Pošiljali so v katoliške organizacije razdiralne elemente in ironizirali skrb za načelnost in sistematični pristop k organizaciji. To je bila doba ljudske fronte, ki je gospodarsko krizo izkoriščala za širjenje levičarskih idej in pripravo na komunistično revolucijo.

Prof. Tomec je bil priča vladne ukinitve orlovske organizacije, ki je imela veliko vlogo pri vzgoji mladih katoličanov. Tudi sam, čeprav še zelo mladosten, je bil zaradi svoje ideološke orientiranosti prisilno upokojen. Država je z oktuirano ustavo podelila monopolni položaj jugoslovanski sokolski organizaciji in je bila vsaka orlovstvu podobna organizacija onemogočena. Posledica državnega posega je prizadela katoliško usmerjene Slovence, ker je v katoliških vrstah nastala vzgojna praznina. Zato se je Tomec odločil za oblikovanje nove organizacije za katoliško dijaško mladino, ki naj bi bila pod zaščito katoliške Cerkve in tako zavarovana pred državnim vmešavanjem.

Pri ideološki formaciji mladih je močno poudarjal pomen papeških okrožnic. V teh sporočilih so papeži obravnavali tekoče človeške probleme in jim iskali rešitev katoliškem nauku. Kritizirali so zmotne pristope in opozarjali katoličane na zapeljivost kvaziznanstvenih rešitev socialne in gospodarske krize. Seznam publikacij, ki so izšle v zbirki Naša pot, nam potrди Tomčevo ideološko in pedagoško zasidranost v cerkvenem učiteljstvu. Mladce je začel organizirati, ko je leta 1931 izšla okrožnica Quadragesimo anno, ob štirideseti obletnici socialne okrožnice Leona XIII. Rerum novarum.

Zelo skrbno je študiral komunistični organizacijski sistem, ki je bil sistematično grajen in usmerjen v vztrajno miniranje vseh nasprotnih organizacij. Ideološki in tehnični model tega delovanja

so izgrajevale za to specializirane ustanove v Sovjetski zvezi. Njihovi agenti so preizkušeno tehniko razdiranja širili po vsem svetu in trenirali lokalne komunistične aktiviste v miniranju nasprotnih društev. Ti so vztrajno širili propagando proti kakršni koli organizirani obliki katoliškega delovanja. Ni bilo malo naivnih slovenskih katoličanov, ki so tej komunistični agitpropovski spletki dali svojo podporo. Profesor Tomec si je pridobil precej nasprotnikov tudi med nominalnimi katoličani, ker je skušal izoblikovati organizacijo, ki bi bila kos komunističnim napadom in spletkam.

Če s teh dveh vidikov gledamo Tomčevo prizadevanja za uspešno organizatorno obliko tudi na področju apostolata, potem mu moramo priznati veliko sposobnost in skrb za obrambo katoliških organizacij in ustanov. In to kljub temu da se nam njegov organizacijski formalizem dozdeva prestrog in preveč tog za duhovno usmerjene organizacije. Za nas je bila organizacijska teorija samo teorija, tikala se nas je toliko, da nam je dala smernice za red, za organizirano delo. Teorija ni bila naš 'credo', ampak zgolj napotek praktičnega izkustva, kako pridobivati sošolce za somišljenike. Važno je bilo najti prave organizacijske prijeme za apostolsko delo. Potrebovali smo praktične napotke pri propagiranju in prodaji naših publikacij, revije *Mi mladi borci* in objavljenih del zbirke *Naša pot*. Brali smo tudi knjigo Dala Carnegieja, *Kako si pridobiš prijateljev*, ki je med vojno izšla tudi v slovenskem prevodu. Komunisti in njihovi zaslepljeni simpatizerji so uporabili gimnastično gibljivost pri odkrivanju metodoloških pristopov h kritiki mladčevstva. Vsi njihovi naporji so bili neuspešni in ta moralni neuspeh jih je še posebno raztogotil.

Sistematično organiziran odpor proti komunizmu je bil komunistom trn v peti. Delali so propagando proti mladcem zaradi njihovega doslednega ideološkega boja. Njihovo organiziranost so označili kot nekak fašističen pristop k obrambi katolicizma. Še pred kratkim je neka versko nestrpna levičarska časnikarica trdila, da je bil Grozde član klerofašistične organizacije, KA. Žalostno je, da so komunistično sovražno kritiko mladčevstva prevzeli tudi nekateri člani katoliške skupnosti in v njem videli »nekoliko ekstremno katoliško organizacijo«. Dejstvo pa je, da so Strleta, ki je že med

vojno popisal Grozdetovo življenjsko pot in jo leta 1944 objavil v knjižni obliki, po vojni za pet let zaprli, ker je bil asistent pri dijaški Katoliški akciji, to je pri mladcih.

Organizatorna teorija je tipkopis, napisan menda leta 1940 na 30 straneh. Na koncu besedila je navedenih 85 vprašanj, ki naj preizkusijo poznanje vsebine besedila. Kaže, da je bil rokopis Tomčeva skica za ponazoritev osnovnih sestavin dobre organizacije. Na tipkopisu je več pripomb in popravkov s svinčnikom. Tomec je na sestankih pogosto razvijal svoje poglede na uspešno obliko organizacije in njeno potrebo na vseh področjih človeškega udejstvovanja. Preverjal je delovanje mladcev in na podlagi uspehov in neuspehov prilagajal organizacijsko tehniko. Precej se je oziral na uspešnost organizacije v anglosaksonskem poslovnem svetu. V letu Tomčeve smrti leta 1942 so mladčevski zaupniki (Zveza katoliških dijakov) izdali razmnoženino z naslovom *Organizatorna teorija* na 73 straneh. V uvodu izdajatelji pripominjajo: »Gospod profesor Tomec nam je skušal zbrati najpotrebnejše nauke organizatorne teorije – a smrt mu je preprečila, da bi svoje zapiske izpopolnil in uredil.« Iz te izjave je mogoče sklepati, da avtorstvo objavljenega dela ni v celoti Tomčevo. Možno je, da so izdajatelji delo zaokrožili s svojimi zapiski preteklih Tomčevih razlaganj in pojasnil.

Dodatek k Grozdetovemu življenjepis

»V Grozdetov razred je v peti šoli prišel dijak Tone, ki je bil izključen iz nekega drugega zavoda. Takoj se je pokazalo, da bo Lojzetu nevaren tekmeč: postaven fant s čednim obrazom, prikupnega, samozavestnega nastopa. ... Obdarovan z mnogimi talenti; svoje znanje je znal pred razredom prepričevalno pokazati tudi na zunaj, ker je imel gladko, jasno izgovorjavo in dober glas. Videlo se je hitro, da si hoče pridobiti v razredu vodilno mesto in neizpodmakljiv vpliv; gnal se je na vse pretege, zdaj s predavanji pri slovenščini in francoščini, zdaj z deklamacijami in drugimi nastopi pri razrednih proslavah. Zavedni dijaki so kaj kmalu spoznali

Tonetovo pravo barvo: zvedeli so, da je včlanjen v tajno mladinsko komunistično organizacijo, kamor je pač moral zaiti v času počitnic, ko je bival v bližini rudarskih krajev, tam v okolici Zagorja«. ² Ni mi bilo težko dognati, da je bil omenjeni Grozdetov antagonist Anton Lavrač. Malo se ga spomnim iz bežnih srečanj in sem bil pozoren nanj, ker sem vedel, da je bil zelo aktiven komunist. Bila sva po rojstvu isti letnik, on še nekaj mesecev starejši od mene. V prvo gimnazijo pa se je vpisal eno leto za meno. Po prepričanju je bil izrazit mlad komunist, SKOJevac, prav tak kot moj sošolec Janez Hočevar. Imela sta prav enako taktiko pridobivanja simpatizerjev, z osebnim stikom s sošolci in pa s prizadevanjem igrati vidno vlogo v razredu. V mojem razredu je bil SKOJevac tudi Franci Hojs, ki ga je komunistična partija v času revolucije poslala v partijsko šolo v Cerknem in je padel ob nemškem napadu na šolo. Tone Lavrač je bil izključen iz šentviške škofijske klasične gimnazije, verjetno zaradi svojega aktivnega komunističnega delovanja. Bil je odličen dijak. V *Izvestju škofijske klasične gimnazije* je omenjen njegov rojstni kraj: Kolovrat (Podlipovica), Litija. V četrti gimnaziji je bil sošolec Zvonka Grahka, ki se ga dobro spominja. Na ljubljanski klasični gimnaziji pa je bil v petem razredu sošolec Lojzeta Grozdeta. V novem okolju je svobodno širil svojo propagando. Grozde je ta komunistični izziv vzel zelo resno in skušal čim bolj omejevati prodor protikatoliške ideologije. Zato je resno študiral vse probleme, s katerimi so komunistični simpatizerji prihajali na dan. Nabiral si je stvarne protidokaze, da je lahko ne samo odbijal nestvarne komunistične propagandne parole, ampak tudi predstavil pozitivno katoliško formulo za reševanje tekočih družbenih problemov. ³

Strle piše (str. 45) o izginotju Lavrača iz razreda. »Tudi v šestem razredu [1940–41] se je na pol skrita borba z nadarjenim levičarjem [Lavračem] ostro nadaljevala. Ob koncu tistega leta pa je vojna zanesla marksista neznano kam.« Že v začetku sovražne okupacije Slovenije je ostal doma, v nemškem zasedbenem področju. Ni prišel več v gimnazijo.

Tone Lavrač je bil član velike kmečke družine. Oče Ivan, rojen 1883, je bil poročen z Marijo Čebin, rojeno 1886; imela sta pet

sinov in dve hčerki. Gospodar in žena sta bila ugledna v župniji in v svetni družbi. Bila sta zelo delavna in podjetna. Lepa družina z urejenim gospodarstvom in lepimi obeti za uspešno bodočnost. Gospodarsko so bili verjetno v zelo dobrem položaju, saj so lahko poslali sinove na študij v Ljubljano in v Zagreb. Gospodar je vodil lokalno zadrugo, imel nasade hmelja in sušilnico hmelja. Ni bil naklonjen revoluciji. Mlade je opozarjal, naj bodo previdni, ker partizanščina ne more pripeljati do mirnega in zadovoljivega konca. Mladi pa ga niso hoteli poslušati. Njihovo revolucionarno delovanje je seveda prizadelo celo družino.

V *Izvestjih škofijske klasične gimnazije v Šentvidu* sem našel ime Janka, nato preimenovanega v Janeza *Lavrača*, ki je tam 1935. leta maturiral. Vsa gimnazijska leta (1927–1935) je bil odličnjak. V *Enciklopediji Slovenije* ga je predstavil njegov kolega dr. Oto Norčič: »*Lavrač, Ivan* (Podlipovica, 11. 2. 1916), ekonomist. Diplomiral je 1940 na Ekonomsko-komercialni visoki šoli v Zagrebu in doktoriral 1959 na Ekonomski fakulteti v Ljubljani. Po študiju se je zaposlil v banki in 1942 v zavarovalnici. Sodeloval je v NOB.« Postal je profesor na ekonomski fakulteti v Ljubljani in od leta 1987 je bil dopisni član SAZU. Umril je v Ljubljani 25. decembra 1992. V osmrtnici je njegov strokovni kolega dr. Aleksander Bajt zapisal, da je bil marksističen ekonomist, toda znano mu je bilo tudi to, da se je močno ukvarjal z ekonomijo Alfreda Marshalla, antipoda marksizma. Najbolj ga je pritegovala zgodovina ekonomskih teorij. Preživetje v pogojih režimskih pritiskov ga je prisililo, da si je eksistenco reševal s formalno zvestobo marksistični ekonomski teoriji. Imel je na sebi bele, klerikalne lise in se je moral ščititi s plaščem marksizma. Njegova obremenilna krivda je bila tudi v tem, da se ni pridružil partizanom.

Mlajši brat Roman, rojen v Podlipovici 19. 7. 1921, se je med vojno preselil k sorodnikom Hrastelj v Zagorju, da je bil bliže službenemu mestu v rudniku. Tako se je izognil partizanstvu in je bil zaščiten pred nemško oblastjo. Nekaj malega je sodeloval z OF in s sodelavcem Poldetom Eberlom organiziral manjšo tiskarsko tehniko za pripravljanje partizanskih letakov in obvestil. Po vojni se je usmeril v dramatiko, in po končanih ljubljanskih študijah je

postal član mariborskega dramskega gledališča. Časopisno poročilo ob njegovi smrti je omenilo, da je Roman prišel v Maribor že v sezoni 1950/51, ko mu je bilo ravno trideset let. Bil je eden prvih diplomiranih gledaliških igralcev v Mariboru. Umrl je meseca marca v devetinosemdesetem letu življenja (osmrtnica 23. marca 2010, ki jo je dalo v časopis gledališče).

V življenje Lavračeve družine je dramatično in usodno posegel Jože Levstik (Zagorje ob Savi 9. 1. 1908 – Ljubljana 5. 8. 1987), pravnik in agronom. Poročil se je z Berto/Vido Lavrač (28. julija 1914–2006) in oba sta se pridružila partizanom. On je bil nosilec partizanske spomenice 1941. Žena je nastopala v vojnem času v okviru partizanskega gledališča, po vojni pa v ljubljanski drami. Kot partijec je Levstik pridobil za komunizem Toneta Lavrača, svojega svaka. In to v njegovih najstniških letih v nižji gimnaziji, še v predvojni dobi. Uspelo mu je, da je mladega, zelo nadarjenega fanta dobesedno sfanatiziral za komunistične ideje in za ognjevito širjenje komunistične propagande.

Ko je starejši brat Ivan maturiral 1935. leta na škofijski klasični gimnaziji, se je njegov mlajši brat Tone vpisal v prvi razred gimnazije. Bil je odličnjak vse do male mature, ko je moral zapustiti škofijsko gimnazijo in se vpisati v ljubljansko klasično gimnazijo. Takoj po nemški okupaciji njegove rojstne vasi je zapustil Ljubljano in gimnazijo in se naselil doma. To je verjetno moral storiti, saj je kot SKOJevac moral izvrševati partijske odločbe. In tedaj je partija usmerila vse sile v širitev revolucionarne borbe. Treba je bilo žrtvovati vse, tudi študij. Tone je partijsko deloval na domačem terenu vse do nemškega odkritja vodstva OF. V njegovem domačem okrožju sta jeseni 1941 Tončka Čeč in Tonetov brat Vladimir Lavrač organizirala OF. Tončka Čeč (1898–1943) se je leta 1937, po šolanju v komunistični teoriji in praksi, vrnila iz Sovjetske zveze in postala instruktor OK KPS za revirsko področje. Tončko Čečevo, narodno herojko, so Nemci ujeli in je umrla v koncentracijskem taborišču Ošvienčimu (Auschwitzu).

Že v začetku okupacije je bila Lavračeva hiša v Podlipovici pri Izlakah zaradi terenskega delovanja zelo inteligentnih Lavračevih

sinov pomembno središče organizacije OF in partizanov in javka ter zatočišče ilegalcev. Partijska aktivistka Mima Kovač je po smrti svojega moža Štefana Kovača (1910–1941), narodnega heroja, v Prekmurju, prišla k sestri, poročeni v Kisovcu. Ker je delala v ilegali, se je morala zaradi konspiracije pogosto seliti. Pri tem preseljevanju ji je pomagal Tone Lavrač. Nekaj časa je živela tudi pri Lavračevih v Podlipovici in pri njih dočakala novo leto 1942. Dobro se je poznala z domačo hčerko Berto, ki pa je tedaj že ni bilo več doma. Tone je poskrbel, da se je zatekla na neko kmetijo v bližini Čemšenika.

Ko so partizani 19. aprila 1942 napadli moravško mlekarino, je partizanski stražar pobegnil in Nemcem izdal organizacijo OF. Nemci so takoj začeli svojo čistko med aktivisti OF in njihovimi simpatizerji. Sicer pa ni bilo treba posebnega izdajalca, saj je bilo delovanje Toneta in Vladimirja vsem znano. Bila sta, kot zatrjujejo njuni znanci, zelo predrzna. In to njihovo delovanje so gestapovci lahko sami ugotovili, saj so imeli postojanko v bližini Lavračeve domačije.

Tonetov brat Vladimir, ki je v poročilu o gestapovski aretaciji omenjen kot študent, je bil rojen 1919. Verjetno je končal gimnazijo in bil leta 1941 že na univerzi. Bil pa je prav tako kot njegov mlajši brat levičarsko usmerjen aktivist. Ni najti podrobnejšega življenjepisa.

Že 28. aprila so prišli Nemci in odpeljali Vladimirja Lavrača. Tistega dne Antona ni bilo doma, ker je bil nekje na terenu. Ko je prišel domov in zvedel za bratovo aretacijo, se je odločil, da se takoj pridruži partizanom. Domači so ga pregovorili, da je še nekaj dni počakal na odhod. Nemci so ga prišli iskat 13. maja in ga odpeljali. Dva dni pozneje, to je 15. maja so gestapovci zopet prišli in odpeljali očeta Ivana in mlajšega sina Lojzeta. Nemci so grozili, da bodo ubili očeta in sina, če se Anton ne bo javil, ker je baje ušel iz gestapovskega zapora v Trbovljah. Poleg Antona so torej Nemci odpeljali še očeta in dva sinova. Pozneje so jih poslali v taborišče Ošvienčim, kjer so vsi trije v kratkem času umrli. Oče Ivan je umrl še istega leta 11. septembra, sin Vladimir 17. januarja 1943 (po drugem podatku 22. 11), najmlajši sin Lojze pa 23. marca

(20. februarja) 1943. Najmlajši od fantov, Lojze, ni bil študent, star komaj 16 let, ko so ga gestapovci aretirali in odgnali v koncentracijsko taborišče. Verjetno je bil določen za naslednika na posestvu.

Posestvo so Nemci zaplenili, toda pripustili so trem domačim ženskam, gospodinji Mariji, njeni svakinji Tonči in dekli Mariji Sever, da so kmetijo vodile, ker pač Nemci niso imeli nobenih nadomestnih delavcev, ki bi obdelovali zaplenjeno posestvo. Skrbeti je bilo treba za živino. Sedaj na bivšem Lavračevem posestvu živi družina Ule.

Ko so po vojni obnovili slovenski pouk v šolah, je v začetku leta 1946 začela poučevati v Izlakah tudi Mila Lavrač. Poročila se je s častnikom Miloševičem.

Čudno se mi zdi, da ob vseh teh informacijah o Lavračevi družini, nikjer nisem zasledil nobenega podatka o tem, kaj se je zgodilo z Antonom, ko je 13. ali 14. maja 'ušel' gestapovcem iz trboveljskega zapora. V partizanskih publikacijah ga nisem našel omenjenega. Po nekem poročilu je baje umrl 1. junija 1942 blizu svojega rojstnega kraja, v Kolovratu. Domačini so mi povedali, da so ga gestapovci po vsej verjetnosti pridobili za vohunstvo med partizani. Rekli so mu baje, da bi s takim sodelovanjem dosegel oprostitev očeta in brata. Odšel je k partizanom. Vsakdo ve, da je bilo skoraj nemogoče uiti iz gestapovskega zapora in to na sam dan aretacije ali naslednji dan. Zato so domačini prepričani, da so ga gestapovci izpustili, čeprav so javno razglasili, da je zbežal, in zato javno zagrozili očetu in bratoma, da bodo žrtve Tonetovega bega. Partizanom je verjetno takoj postal sumljiv, ker jih ni mogel prepričati, da je ušel. Partizani so ga umorili v Kalenčkovem hribu. O partizanskih krivcih tega umora so domačini, ki so preživeli nemško okupacijo, prepričani. Če bi ga usmrtili Nemci, bi to objavili na plakatu, kot so vedno obvestili javnost o eksekucijah. Partizani pa so molčali in še molčijo. Tako je Tone Lavrač postal komunistična žrtev sedem mesecev pred Grozdetom, svojim nekdanjim ideološkim nasprotnikom. Morilci obeh so prišli iz istih vrst.

»Tisto leto – v peti – je dobil Grozde za sošolca tudi dijaka iz svobodomiselne družine,« piše dr. Strle. Z Lojzetom sta postala

prijatelja in ga je skušal pridobiti za mladčevstvo. »Ta dijak je Lojzeta cenil kakor nikogar. Nekoč ga je povabil na svoj dom in ga fotografiral, kako sloni nad knjigo in si podpira glavo ... Ta svobodomiseln dijak je kasneje odšel med partizane. Kot sedmošolec je bil dolgo v zaporu [1941–42]. Najbrž se je v ječi popolnoma odločil za komunizem. *Govorilo se je tudi*, da je prav on spoznal Lojzeta na zadnji poti in ga dal mučiti..., *če je ta glas resničen*« (Strle, 43).

Izkazalo se je, da ta glas ni resničen. Gospe Dragar je uspelo najti Grozdetovega sošolca Vinka Furlana ('iz svobodomiseln družine') in je imela z njim pogovor. Od njega je zvedela, da je prav on, Vinko Furlan, fotografiral Grozdeta, ko je bil pri njem na kosilu. Furlan je bil med vojno nekaj časa zaprt, a se je rešil s posredovanjem nekega slovenskega duhovnika. Ko je bil izpuščen, ga je oče vzel v Italijo in je tam končal gimnazijo. Zato ga ni med maturanti Grozdetovih sošolcev. Po vojni je srednješolsko diplomo nostrificiral in študiral tehniko. Pogled v šolsko Izvestje nam pove, da ni prišel v njegov razred šele v peti šoli, ampak se je vpisal na klasično gimnazijo istega leta kot Grozde.

Izvestje ljubljanske klasične gimnazije pojasnuje, da so bili v peti gimnaziji (1939–1940) novi Grozdetovi sošolci poleg Antona Lavrača še Leopold Budna, Žarko Germek, Karel Urbas in Alojzij Vovk. Anton Lavrač in Karel Urbas nista bila med maturanti 1943. Na podlagi objavljenih pripomb bi lahko sklepali, da sta oba prekinila s šolanjem že zgodaj, kmalu po začetku okupacije Slovenije. Lavrač se je že leta 1941 pridružil ilegalnemu delovanju v okrilju OF, Urbas pa se je morda znašel v italijanskem zaporu in je po izpustitvi odšel v ilegalo.

Nastanek OF je naredil silen razdor med Slovenci. To sem sam doživel v gimnaziji in pozneje na univerzi. Prijazni fantje, ko so se pridružili OF, partizanskemu gibanju, so postali silno sovražni, napadalni in bi opozicionalce najraje kar likvidirali. Po njihovi sodbi smo bili vsi, ki se nismo pridružili OF, samo zaradi nevtralnosti ali nasprotovanja OF, izdajalci, kolaboracionisti in narodni sovražniki, četudi nismo bili proti njim sovražno razpoloženi. Z OFarji, kot smo jih imenovali, ni bilo možno mirno razpravljati, ker so bili v

bojnem stanju. Na ilegalnih sestankih so dobivali nova borbena navodila in obilo laži o delovanju izdajalske 'bele garde'. Tako se je njihovo sovražno nastopanje čedalje bolj stopnjevalo. Ta nenadni miselni in značajni preobrat je značilen primer psihologije mase, ki se v črednem nagonu obrne in sledi novemu guruju. Brez razumske upravičenosti se podredi iracionalni strasti ali pa terorju novega napadalnega okolja.

Čudim se, kako je mogel komunistični vpliv v izredno kratkem času ideološko sfanatizirati znatno število krščanskih in liberalnih ljudi, ki so bili vzgojeni kot nasprotniki komunizma. Prav ti spreobrnjenci so omogočili partizanski nastop. Partija je bila številčno preslaba, da bi sama mogla izpeljati podtalno delovanje in ga pripeljati do revolucionarnega uspeha. Osvojila si je ideološke janičarje, ki so se navzeli nepopisnega sovraštva do vseh drugače mislečih in ki še danes vlada nad znatnim delom slovenske družbe. In to zagrizeno sovraštvo do vsega, kar ni levičarskim ideologijam sprejemljivo, preprečuje vsako možnost narodne sprave. Sicer je pa nesmiselno govoriti o kaki spravi s komunisti, ki so totalitarci in ne dopuščajo nobene ideološke različnosti v javnem življenju.

Po razgovorih o Grozdetu in po branju vsega, kar je o njem zapisanega, je razvidno, da se pričevanja kar precej razhajajo. Žalostno je tudi, da o zapisu o stanju trupla pred pokopom ni znano, kje je, če je sploh ohranjen. Strle omenja tudi neko 'dodatno poročilo'. V okoliščinah terorja in strahu, ki ga je pod smrtno kaznijo zaukazani molk povzročal, se nikakor ni čuditi, če točnih informacij ni bilo možno zbrati in zabeležene shraniti.

Poročila o mučenju Grozdeteta se mi zdijo težko razumljiva, še posebno zato, ker so tako različna. Ustrelil ga je šestnajstleten fant. V gostilni pri Koračinu, kamor so partizani najprej vstopili z Grozdetom in ga pričeli pretepati, je baje gospodinja Urška zapodila partizane, rekoč: tu pri meni ne boste nobenega preteпали. Precej nerazumljivo je tudi, kaj so partizani hoteli doseči s tem, da so ga vlačili v razne gostilne. Profesor slovenščine Janez Kolenc je v novomeški reviji *Rast* namignil, da je pri Grozdetovi usmrnitvi morda sodeloval Slavko Kolenc, kar je pa pozneje zanikal.

Novembra 2010 sem po telefonu govoril s svojim sošolcem Janezom Kolencem. Težko govori in zelo slabo sliši. Želel sem od njega slišati, kako gleda na sum, da je Slavko Kolenc sodeloval pri umoru Lojzeta Grozdeta. Janez mi je dejal, da je sprva mislil, da je Slavko bil udeležen pri Grozdetovem umoru, a je to svoje mnenje spremenil po razgovoru na pokopališču z Rikom Kolencem (1916–2004), ki mu je razložil, da njegov brat Slavko prvega januarja 1943 ni bil v Mirni. Janez se je nato v svojem članku javno opravičil, češ da ne želi delati krivice pokojnemu Slavcu. Prvega januarja 1944, točno leto dni po Grozdetovem umoru, je Slavko Kolenc nenadoma umrl, ko se je z derezino zaletel v potniški vlak. Riko in Slavko Kolenc sta bila soseda Janeza Kolenca.

Voditelji NOB so povzdigovali in še vedno slavijo herojstvo, združeno z likvidacijo nasprotnikov revolucije. Mnogi člani partizanskih odredov, obveščevalne službe in terenskega delovanja so dobili odlikovanja za herojstvo pri izvršitvi raznih revolucionarnih nalog. Če so dejanja, izvršena s puško ali z nožem v prid revolucije, znak heroizma, je dokaj nerazumljivo, zakaj tisti, ki so se na ta način odlikovali, niso vredni, da se jih javno imenuje. Kaže, da so njihova imena iz posebnih razlogov ne samo partijsko, ampak celo sodno prikrita. Pisal sem predsedniku borčevske organizacije Janezu Stanovniku in ga prosil za pojasnilo, kje in kako je izginil SKOJevc Tone Lavrač, moj znanec iz ljubljanske klasične gimnazije. Nisem dobil odgovora, kar me je zelo razočaralo. Prosil sem ga, ker mi je pred časom pisal, da se zanima tudi za novice z 'drugega brega'. To njegovo izjavo sem sprejel na znanje kot znak njegove odprtosti, kar mu je vsekakor v čast. Ko sem to odprtost preizkusil, sem se pa znašel v onemelem krogu. Amicus Janez Stanovnik, sed magis amica veritas.

O dogodkih okoli Grozdeta je gostilničarka Francka veliko povedala mirnskemu župniku Jakobu Širaju (1887–1961) in je bila potem pri njem tudi pri spovedi. Verjetno je vsaj del resnice o Grozdetovem umoru ostal pokopan v spovedni molčečnosti. Če so ga v Sokolskem domu tako razmrcvarili, kakor piše Strle, si ne morem predstavljati, kako bi mogel Grozde hoditi po dolgi zasneženi

poti ob januarskem mrazu do prostora, kjer so ga umorili. Strle samo omenja zapisnik o stanju najdenega Grozdetovega trupla, ki ga ni kopiral, ampak je očitno napisal zgolj povzetek glavnih ugotovitev tistih, ki so truplo prepeljali na pokopališče in ga tam pokopali. Pišejo pa, da je zapisnik podpisalo deset prič. Ne vem, kako je bilo možno priti do te trditve, če zapisnika nikjer ni in je tudi vprašanje, kdo ga je sploh videl. Verjetno Strle sploh ni videl kakega dokumenta in je pisal vse le po pripovedovanju maloštevilnih ljudi, ki so o Grozdetovem mučeništvu slišali govorice. »Nihče si namreč do zdaj ni upal o tem kaj povedati, saj je bilo celo povpraševanje o tem smrtno nevarno.« (Strle, 116).

Škoda je, da ni nobenega Strletovega arhiva, v katerem bi bilo morda možno ugotoviti kake podrobnosti iz celotne Grozdetove tragedije. Hranitev nekega arhiva bi človek pričakoval, ker je škof dr. G. Rožman dal tako rekoč naročilo Strletu, da napiše Grozdetov življenjepis in še prav posebno za zbiranje podatkov o njegovi mučeniški smrti. Če so ga že tedaj imeli za svetniško značajnega mladeniča, bi morali misliti na dokumentacijo za primer, če bi začeli beatifikacijski proces (pripraviti *positio*). Nekaj dodatnih podatkov iz Grozdetovega življenja in mučenitva sta, na srečo, odkrila Zdravko Reven in gospa Milanka Dragar.

Verjetno se je nekaj gradiva o Grozdetu tudi izgubilo ali pa so ga komunistični oblastniki zaplenili. Ni znano, kje je ostal zapis prve obdukcije Grozdeteta, narejen, ko so našli truplo in predno so ga pokopali, 25. februarja 1943. Poveljnik postojanke vaških stražarjev je bil pravnik dr. Miha Benedičič, ki je emigriral v Argentino. Ni ničesar objavil in tudi ni zapustil nobene pisne izjave o Grozdetovem primeru.

Moramo pa upoštevati, da je bilo tedaj veliko umorov in žrtve so hitro pokopavali, saj ni bilo časa in ne strokovnjakov, da bi mogli vsak smrtni primer točno preiskati in zabeležiti. Ljudje so iz strahu pred komunisti molčali in molčijo še danes. Nekaj dokaznega gradiva so morda lastniki pisnih dokumentov iz strahu pred oblastjo uničili. Teta Ivanka je hranila nekaj Grozdetovih pisem in fotografij. Na starost je odšla v dom za starejše občane in

je tam umrla. Njeni sorodniki so baje vso njeno pisno zapuščino uničili. S tem so napravili brez dvoma veliko in prav nepotrebno, nepopravljivo škodo.

Prav sedaj, ko končujem ta sestavek, sem zvedel, da je dr. Anton Strle dne 16. 12. 1997 ob sestanku za katoliške izobražence v Ljubljani zapisal naslednje: »Grozde. Z ozirom na vprašanje o mučeništvu je škoda, da je izgubljen, kolikor je zdaj znano, ves material, ki je bil uporabljen pri pisanju Grozdetovega življenjepisa. Posebej je škoda, da je izgubljen material glede njegovih zadnjih dni, oziroma zadnjega dne (mučenja). Na str. 114 omenjene knjige beremo, kako je potekalo mučenje. – Natančno se spominjam, kako sem ves material (saj kaj posebno veliko ga ni bilo) prinesel na škofijski ordinariat in ga položil na mizo, kjer je uradoval menda dr. Stanko Lenič, poznejši škof. Bilo je to v 2. polovici 1944. Gotovo preden sem šel v Novo mesto. – Kam je omenjeni material šel, tega mi doslej nihče ni mogel povedati. Morda so ga na škof. ordinariatu kam skrili (pred preiskavami), ali pa so ga – kar je tudi zelo verjetno – pri preiskavah na škofiji preiskovalci kam odnesli. Popolnoma izključeno ni, da bi bil kdaj še najden.»

Opombe

¹ **Mi mladi borci** I, 1936/37 – V, 1940/41 (do štev. 30, 4. aprila 1941 in razmnoženo kazalo); Revija **Katoliška akcija**, Lj. I, 1940 – IV, 1943; V, 1944: 1–3; **Naša pot**. Ljubljana: I. *Nekaj smernic kat. dijaštvu*, 1933; II. Ušeničnik-Debevec-Zabret, *O čitvu in še kaj*, 1934; III. *Cerkev, boljše življenje in zlo*, 1934; IV. Ušeničnik, A., *Socialno vprašanje*. 2. izd., 1934; V. Isti, *Načela o načelih*, 1934; VI. Tanqueray, Ad., *Za vzgojo izbranih čet*. I., 1935; VII. Turk, dr. Jože, *Pota in cilji sholastike*, 1939; VIII. *Nekaj smernic kat. dijaštvu. Dve razpravi kan. Cardijna o KA*, 1935; IX. Ušeničnik, A., *Načela naravne življenjske modrosti*, 1935; X. *Pismo sv. očeta brazilskim škofom*, 1936; XI. Odar, A., *Okrožnica Leona XIII. o krščanski državi*, 1936; XII. Lenček, Ign., *Problemi filma*, 1937; XIII. *Okrožnica Pija XI. »Divini Redemptoris« o brezbožnem komunizmu*, 1937; XIV. Odar, A., *Temeljni organizacij*, 1937; XV. Ušeničnik, A., *Katoliška načela*, 1937; XVI. Isti, *Dialektični materializem*, 1938; XVII. Isti, *Obris socialnega vprašanja*, 1938; XVIII–XX. Odar, A., *Cerkvene določbe o tisku*, 1939; XXI. *Quadragesimo anno – o obnovi družabnega reda*, 1940; XXII. Odar, A., *Temeljni organizacij*. I., 1942.

² Dr. Anton Strle, Lojze Grozde. Mladec Kristusa Kralja, Ljubljana 1944, str. 40. Strletovo knjigo odslej navajam kar v besedilu, okr. Strle. – Zadnja izdaja Strletove knjige o Grozdetu je izšla v reviji *Communio* 2/2010.

³ O dogodkih okoli Lavračeve družine poroča tudi: Kramar-Krištof, Vinko, *Uporne Izlake*. Podatki in spomini. Zagorje–Izlake, ZB, 1982, 80 str. Isti avtor je napisal svojo diplomsko nalogo na FSPN: Zagorje v NOB leta 1941–42.